

FOLKLOR I POVIJESNI PROCES (OSVRT NA OBJAVLJENE RADOVE SIMPOZIJA)

DAVOR DUKIĆ
Zavod za istraživanje folklor
41000 ZAGREB
Ulica kralja Zvonimira 17

UDK 398:82.01
Pregledni znanstveni rad
Primaljeno: 22. III. 1990.
Prihvaćeno: 15. IV. 1990.

Krajem srpnja 1988 godine održan je u Zagrebu *Dvanaesti međunarodni kongres antropoloških i etnoloških znanosti*. *Zavod za istraživanje folklor instituta za filologiju i folkloristiku* organizirao je u sklopu kongresa simpozij pod naslovom *Folklor i povijesni proces*. Dio referata sa simpozija objavljen je prošle godine u zasebnoj publikaciji (*Folklore and Historical Process*, Maja Povržanović and Dunja Rihtman — Augustin eds., *Institute of Folklore Research*, Zagreb, 1989), a radovi vezani uz usmenu književnost objavljeni su u časopisu *Narodna umjetnost*, Zagreb, 26/1989. Tako je 27 priloga postalo dostupno čitalačkoj publici.

Ovaj tekst je osvrt na objavljene radove i nema pretenziju cjelovitog prikaza svih priloga, budući da su izdanja snabdjevena sažecima na hrvatskom jeziku, što omogućava relativno brzo upoznavanje s osnovnim sadržajem. Umjesto toga, odlučili smo se zadržati na onim problemima koji su nam se činili najvažnijima i koji su elaborirani ili dotaknuti u većem broju radova.

Simpozij »Folklor i povijesni proces«, otvorio je čitavu mrežu tematskih mogućnosti kao što su problemi odnosa historije i folkloristike, problem historio-grafske prezentacije folklor, utjecaj ideologije i politike na shvaćanje folklor i folkloristike, promjene tradicije uzrokovane promjenama društvenog konteksta, folklorna obrada povijesne građe. Prema tim problematskim čvorištima usmjerit će se i ovaj osvrt.

I. ODNOS HISTORIJE I FOLKLORISTIKE, PROBLEM HISTORIOGRAFSKE PREZENTACIJE FOLKLORA

Zbornik *Folklore and Historical Process* (dalje u tekstu FaHP) započinje raspravom Charlesa Joynera *A Tale of Two Disciplines Folklore and History* kojom je otvoren simpozij. Dijakronijski presjek odnosa historije i folkloristike čini sadržajnu okosnicu ovog rada, a Joyner se u velikoj mjeri oslonio na njemu najbliža, američka iskustva i autora. Pokušat ćemo prenijeti najbitnija Joynerova zapažanja.

Već početkom stoljeća uočen je problem povijesne utemeljenosti folklor koji bi se mogao sažeti u pitanju da li je folklor povijesna pojava, odnosno da li folklor izrasta iz aktuelne društveno-povijesne situacije ili se, naprotiv, radi o relativno

autonomnoj pojavi koja ima vlastita pravila strukturiranja i zasebnu povijest. Taj problem ostat će u temelju svakog pristupa folkloru unatoč neprihvaćanjima krajnjih polova kao rješenja. Tako su npr. shvaćanja prema kojima folklorni žanrovi izrastaju iz rituala, te »nova folkloristika« s inzistiranjem na folklornoj izvedbi i njenim komunikacijskim aspektima, bliži ahistorijskom određenju folkloru. Pritom je interesantno da se »nova folkloristika« udaljila od historije i okrenula k lingvistici u isto vrijeme kada se *nova socijalna historija* okrenula k izučavanjima povijesti narodne kulture, odnosno povijesti nižih društvenih slojeva. Kritika događajne historije i njene usmjerenosti na društvenu elitu, uvažavanje kompleksnosti povijesnog vremena, korištenje novih tipova izvora u koje je ušla i folklorna građa, te sofisticiranih kvantitativnih metoda sve su to obilježja francuske socijalne historije izrasle oko časopisa »Annales«, koja je postala najčvršća i najutjecajnija znanstvena paradigma u povijesti historijske znanosti. Pa ipak, i ona je u 80-im godinama doživjela krizu, upućene su joj kritike zbog zanemarivanja institucija društvene moći, zbog apstraktnih i statičnih modela, a izražen je i zahtjev za povratkom k naraciji. I njen suvremenik, »nova folkloristika«, doživjela je sličnu krizu, s komunikacijskih aspekata izvedbe pažnja je ponovo usmjerena na strukturalističke i poststrukturalističke analize teksta. Joyner smatra da su krajem 80-ih godina i socijalna historija i »nova folkloristika« uglavnom istrošene paradigme. On zaključuje da folkloristi trebaju historiju da im pomogne razumjeti proces promjena u narodnoj kulturi, a historičari folklor kako bi bolje razumjeli ulogu naroda u povijesti.

Mogli bismo, možda, ovome još dodati da historija ukazuje folkloristici na jedan mogući pristup folkloru (istraživanje u povijesnom kontekstu), a folklor pruža historiji dio građe za prikaz povijesti društva. Uloga folkloristike bila bi u usmjeravanju čitanja, odnosno interpretacije folklornog teksta koji, to ne smijemo zaboraviti, nije jednostavan i direktan, već složen i višestruko posredovan povijesni izvor, prikladan uglavnom za istraživanja mentalnih struktura određene društvene zajednice.

Upravo problemom istraživanja folkloru, odnosno usmene književnosti, u povijesnom kontekstu pozabavio se Hermann Strobach u raspravi *Methodologische Aspekte der Erforschung von Folklore im historischen Kontext* (Narodna umjetnost 26/1989 (dalje u tekstu NU), str. 65-72). Strobach najprije uočava problem adekvatnosti izvora za historijsko istraživanje usmene književnosti, koje obilježava njihova istovremena obilatost i nedostatnost, te neautentičnost. Opseg prikupljene usmene građe gotovo svakog naroda je toliki da prelazi granicu mogućnosti njene jedinstvene obrade, a s druge strane, ona se uvijek pokazuje nedostatnom, ostavljajući vremenske, regionalne ili socijalne praznine.

Mogli bismo reći da se time razbija iluzija o mogućnosti prikaza potpune i cjelovite povijesti, u ovom slučaju povijesti usmene književnosti, koja u historiji živi ponajprije u žanru *tradicionalne historiografske sinteze*, ali i u marksističkoj ideji *totalne historije*. Sva dosadašnja historiografija željela je biti koherentnim

tekstom o cjelovitom isječku prošle stvarnosti, koji valjanost svojih iskaza legitimira u tzv. kritičkom čitanju izvora. Ambiciozno postavljen cilj pribavio je historiji određeni spoznajni dignitet, ali ju je ponekad primoravao i na kršenje vlastitih metodoloških postulata. To se dešavalo uvijek kada su historičari nastojali ukloniti povijesne praznine i diskontinuitete, ili pronaći izgubljeni početak. Za ovo posljednje pruža primjere i historiografija o hrvatskoj književnosti svojim raspravama o Marulićevim *začinjavcima*, podrijetlu bugarščice i deseterca. Pa ipak, odbacivanje tih i njima sličnih problema kao nerješivih, ili makar nikad dovoljno potkrijepljenih u svom rješenju, često dobiva diskreditirajuću etiketu ograničavajućeg empirizma ili pozitivizma.

No, vratimo se Strobachu i podsjetimo na njegovu primjedbu o neautentičnosti usmene građe. Ona se očituje u dobro poznatom prerađivanju izvornih tekstova i melodija za objavljivanje, koje je, kao i sam odabir građe, često determinirano sakupljačevim etičkim i estetičkim stavovima. Strobach ovim dotiče problem otežanog pristupa usmenoj kulturi koja kao da je dokinuta već u samom procesu pismene pohrane.

Određujući usmeno pjesništvo kao razvojnu, raznoliku i višeslojnu pojavu, Strobach ukazuje na razloge koji otežavaju historiografski prikaz usmene književnosti, a tu ponajprije ulaze njena žanrovska raznolikost i različiti ritmovi promjena. Problem odnosa historije i folkloristike sveden je ovdje na problem historiografske prezentacije folkloru, odnosno usmene književnosti. Ipak, ne možemo se oteti dojmu da Strobach pod historijskim prikazom ima na umu isključivo *tradicionalnu historiografsku sintezu*. Taj znanstveni žanr karakterizira linearno-kronološka pripovjedna nit, te jedinstveni i najčešće apstraktni junak priče poput nacije (ili nacionalne književnosti) ili države. Linearan vremenski tok služi kao strategija za sveobuhvatnost (ispričati priču o nacionalnoj književnosti od početka do danas) koja opet paradoksalno nameće restriktivnost na drugoj razini; povijest nacionalne književnosti npr. pretvara se u slijed velikana ili dominirajućih stilova. Na račun kontinuiteta i širokog vremenskog raspona dolaze velika sinkronijska uopćavanja u kojima junaci književne ili neke druge periferije, kao i relikti prošlih stilova, obično prolaze nezamijećeni.

Taj problem uočila je i Divna Zečević koja u tekstu *Wann Endet das 19. Jahrhundert? Volkstümliche Liederbücher weltlichen und geistlichen Charackters mit Bezug auf die kroatische Literaturgeschichte* (FaHP, 95-104 str.) ističe zanimanje pučke književnosti (pučkih pjesama svjetovnog i nabožnog karaktera) u historiografiji o hrvatskoj književnosti devetnaestog stoljeća. Razloge spomenutog prešućivanja autorica vidi u estetičkom redukcionizmu književnih historičara i u daleko sporišem ritmu promjena u pučkoj nego u tzv. umjetničkoj književnosti. Međutim, treba istaći da upravo kompozicijske odrednice tradicionalne historiografske sinteze, na koje smo prije ukazali, uvjetuju njenu estetičku isključivost i temporalnu homogenizaciju. Zato je i nemoguće napisati povijest usmene književnosti ili povijest hrvatske književnosti devetnaestog stoljeća u kojoj će pučka

književnost naći mjesto zajedno s visokom literaturom, a da se ne prijeđu žanrovske granice sinteze. Unutar njih moguće je jedino prikazati povijest pojedinih žanrova usmene, ili odvojenu povijest pučke književnosti. Taj uvid mogao bi obeshrabriti samo one koji u historiografskoj sintezi tradicionalnog tipa vide, ako ne jedini, onda najvredniji produkt historijske prakse i sinonim za historiografiju uopće. Upravo suprotno, historiografske sinteze nose izražene didaktičke funkcije, što ih često čini više popularnim, a manje znanstvenim tekstom, pa stoga nema razloga da historijsko istraživanje folkloru ima za krajnji cilj ugradnju svojih rezultata u njihove kompozicijske sheme. Program historijskog istraživanja usmene i pučke književnosti može se sasvim solidno obavljati uz pomoć »manjih«, problematski usmjerenih znanstvenih žanrova koji ne moraju narativizirati vlastiti predmet i upadati u prije spominjane zamke početka, praznine i diskontinuiteta.

Vratimo se još jednom raspravi Hermanna Strobacha koja, pored ostalog, pokušava razmotriti i problem odnosa strukture i procesa u istraživanju folkloru. Načelno prihvatljivoj tezi o društvenim pojavama kao strukturama u razvoju i time neopravdanom uzajamnoj isključivosti strukture i procesa, Strobach je pridodao ideju društvenog totaliteta strukturiranog od nikad posve autonomnih dijelova čijim promjenama i razvojem upravlja dijalektika proizvodnih snaga i odnosa. Ako je nominalistički pristup povijesti nemoguć i ako svako bavljenje prošlošću već podrazumijeva određenu ideju povijesti, to još uvijek ne isključuje mogućnost odmjeravanja njene ideološke ograničenosti. A upravo koncepcija povijesnog razvoja kao slijeda društveno-ekonomskih formacija često anticipira rezultate historijskih istraživanja koja, u tom slučaju, nisu ništa drugo do potraga za potkrepljenjem ideje povijesti. Tako bi, prema Strobachu, i historijsko istraživanje folkloru u krajnjoj instanci trebalo potvrditi »zakonitosti društvenog razvoja«. Nećemo se sada pozabaviti detaljnijom kritikom takvog shvaćanja povijesti jer za to nemamo prostora i jer su takve kritike već dobro poznate. Unatoč tome, već smo se dotakli problema ideološke opterećenosti proučavanja folkloru koji stoji u središtu nekoliko priloga simpozija kojima posvećujemo pažnju u slijedećem dijelu osvrta.

II. IDEOLOGIJA I POLITIKA U INTERPRETACIJI FOLKLORA. FOLKLOR U PROCESU PROMJENA

Razgovor o problemu utjecaja ideologije na shvaćanje folkloru i status folkloristike mogli bismo nastaviti tezama istaknutim u tekstu Ivana Lozice *Aurea Aetas* (FaHP, 33–39. str). Pojam *zlatnog doba* pokazuje se konstantno prisutnim u povijesti evropske kulture, unatoč značenjskim promjenama koje u njoj doživljava. Nalazeći svoje izvore u grčkom (Hesiodovom) mitu o pet razdoblja, on tokom povijesti korespondira s religijskim mitom o raju, predfolklorističkim mitom o dobrim divljacima, romantičarskim otkrićem folkloru, te s najrazličitijim utopija-

ma uključujući i marksističku (komunističku). Folklor i ideja zlatnog doba bivaju logički povezani u koncepciji *autentičnosti*, jednom od centralnih pojmova tradicionalne folkloristike, s vrlo izraženim vrijednosnim konotacijama. Izoliranjem takozvane duhovne kulture od društveno-povijesnog konteksta, tradicionalna folkloristika nastoji rekonstruirati prvobitni folklorni izraz. Ovdje se ponovo susrećemo s potragom za izgubljenim početkom koji kao idealizirani produkt rekonstrukcije dobiva oznaku autentičnosti, a sve kasnije izvedbe interpretiraju se kao proces devijacije.

Lozica podsjeća na tri osnovne tendencije u interpretaciji povijesnog procesa: povijest kao dekadencija (od zlatnog do željeznog doba), povijest kao permanentan progres (građanska misao u posljednja četiri stoljeća, Darwinova teorija, marksizam) i povijest kao cikličko kretanje (mitologiziranje povijesti, vegetacijski ciklusi). Ako dominantna tendencija interpretiranja povijesti određuje odnos društva prema folkloru, kako ističe Lozica, mogli bismo zaključiti da samo predodžbe o dekadenciji ili cikličkom povratku mogu smjestiti folklor u okružje zlatnog doba.

Šansu da provjerimo valjanost tog zaključka pruža nam tekst američke autorice Carol Silverman *The Historical Shape of Folklore in Bulgaria* (FaHP, 149–158. str.) koji nastoji ispitati odnose vladajuće ideologije i folkloru u Bugarskoj izgrađujući socijalističku mono-etničku kulturu, bugarske vlasti, potpomognute akademskim krugovima, oblikuju vlastiti koncept autentičnog folkloru koji svoju suvremenu prezentaciju doživljava na folklornim festivalima. Autentičnost je ovdje usko povezana s principom izrazite selektivnosti, autentičan bugarski folklor oslobođen je svih primjesa »suvremenog« i »tudeg«. U njemu nema mjesta klarinetu, iako se ovaj instrument svira u Bugarskoj više od jednog stoljeća, a isto tako iz njega je isključena muslimanska i ciganska glazba bez kojih su nezamisliva neoficijelna (nećemo reći i istinski autentična) folklorna događanja poput svadbe i proslave odlaska u vojsku. Prevladavajuća tendencija interpretacije povijesti u suvremenom bugarskom društvu je svakako ona s konceptom permanentnog progressa, preuzeta iz marksizma kao vladajuće ideologije, koja vlastitu predodžbu zlatnog doba projicira u budućnost. No, vidjeli smo da usporedo s njom živi i ideja o zlatnom dobu autentičnog bugarskog folkloru, kojeg domaći folkloristi izvlače iz konstruirane prošlosti da bi ga konzervirali i zaštitili od pogubnosti suvremene folklorne dekadencije. Nije li tako došlo do spoja nespojivog, ideje o povijesti kao progressu i predodžbe izgubljenog zlatnog doba, nismo li primjerom opovrgli prije izvedeni zaključak? Odgovor ipak nije potvrđan. Sam Lozica ističe na jednom mjestu u svojoj raspravi da marksistička ideja povijesti nosi tragove cikličkog mita, u marksističkoj koncepciji progresivnog stadijalističkog razvoja posljednji stadij (komunizam) donekle je sličan početnom (prvobitna zajednica). Još je važnije napomenuti da tri interpretacije povijesnog toka predstavljaju samo idealne vrijednosti koje se u povijesnoj zbilji javljaju kao manje ili više naglašene, a ponekad i pomiješane tendencije.

Ako je Ivan Lozica ukazao na vezu mitskog i/ili znanstvenog poimanja povijesnog vremena i društvene valorizacije folklor, Carol Silverman je u prvi plan stavila odnos vlasti i folklor, odnosno problem njegove političko-ideološke instrumentalizacije. Pritom se još jednom potvrdilo da je koncept autentičnosti prije svega vezan uz pojam nacionalnog.

O političko-nacionalnom aspektu folklor govori i rasprava Dunje Rihtman – Auguština Vuk Karadžić: *Post and Present or on the History of Folk Culture* (FaHp, 85–94). Polemizirajući s tezom Petera Burkea o Vuku kao jednom od otkrivača narodne kulture u devetnaestom stoljeću, autorica pokazuje da je Vukov etnografski i folkloristički rad imao ne samo istraživačke, nego i nacionalno-političke intencije.¹ One se, primjerice, očituju u Vukovom poistovjećivanju štokavskog narječja s narodnim jezikom Srba, u neprimjerenom etiketiranju nekih narodnih pjesmotvora (Hasanaginica kao pjesma Srba muslimanske vjere), te u preskriptivnim opisima institucija narodne kulture (npr. idealizirani opis kućne zadruga). Vukova djelatnost, dakle, prelazi okvire otkrivanja srpske narodne kulture, ona ju čak na neki način utemeljuje i standardizira. Nije stoga čudno da Vuk postaje simbol srpske narodne kulture, a time i potencijalni objekt političke instrumentalizacije koja je svoje ispunjenje doživjela u proslavi 200-godišnjice njegova rođenja, odnosno u suvremenim političkim zbivanjima u Srbiji.

Nacionalno-politički aspekt folklorističko-etnološke djelatnosti, a time i mogućnost revitalizacije njenih obrazaca, nije, naravno *differentia specifica* Vukovog rada. To najbolje pokazuje povijest evropske folkloristike, osobito njenih početaka pod utjecajem Herdera i njemačkog romantizma.² U procesu nacionalne integracije folklor dobiva istaknutu ulogu, naročito kod tzv. malih evropskih naroda gdje integracijske snage osjećaju sraz »domaće« i »strane« kulture, što je npr. bio slučaj pri integriranju hrvatske nacije.

Da taj uvid ima općenitiju vrijednost, oslobođenu spomenutih vremensko-prostornih ograničenja, pokazuje i tekst Franka J. Koroma *Inventing Traditions – Folklore and Nationalism as Historical Process in Bengal* (FaHP, 57–83). Ovaj cjelovit i opsežan rad nastoji ispitati utjecaje proučavanja narodne kulture i kulturne povijesti Bengala, iniciranog u britanskim znanstvenim krugovima, na proces izgradnje nacionalnog identiteta domaćeg stanovništva. Taj utjecaj je povezan s krizom identiteta domaće elite, koja nakon prihvaćanja britanske kulture kreće u potragu za vlastitim identitetom legitimiranim u tradiciji, narodu, folkloru. Važnu ulogu u buđenju nacionalne svijesti bengalskog stanovništva krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća imala je obitelj Tagore (organiziranje godišnjih sajmova i Društva za promicanje nacionalnog osjećaja). Kao utemeljitelj proučavanja nacionalne bengalske književnosti, Rebindranath Tagore se bavio i sakupljanjem usmene književnosti. Izgradio je posebnu verziju pan – indijskog nacionalizma, bez regionalnih podvajanja. U svemu tome Muslimani ostaju po strani zbog slabijeg uklapanja u britanski društveni sistem i očuvanja vlastitih vjerskih škola, čime su vjerovatno uvelike osujetili krizu identiteta.

Autor upotrebljava termin *izmišljena tradicija (invented tradition)* koji na denotativnoj razini asocira veću ideološku opterećenost od pukog otkrivanja narodne kulture. No, kao što Burke u nacionalno-političkom angažmanu nalazi jedan od razloga otkrivanja naroda, isto tako Hobsbawm vidi prevladavajući tip izmišljene tradicije u uspostavljanju ili simboliziranju društvene kohezije ili pripadnosti određenoj zajednici, a to je najčešće nacija.³ Dok se otkrivanje narodne kulture uglavnom veže uz Evropu s kraja osamnaestog i početka devetnaestog stoljeća, izmišljene tradicije se, prema Hobsbawmu, mogu otkriti u svim vremenima i na svim prostorima. Pa ipak, industrijska epoha sa svojim promjenama, krizama i odbacivanjima starih tradicija, predstavlja njihovo zlatno doba. Frank Korom upravo u dijelu te epohe, od sredine devetnaestog do početka dvadesetog stoljeća, otkriva izmišljene tradicije u Bengalima koje korespondiraju s formiranjem nacionalne svijesti. Njegova studija je vrijedan prilog poznavanju jednog specifičnog slučaja povijesne povezanosti nacionalizma i narodne kulture.

Činjenica da se obrasci tradicijske kulture mijenjaju u vremenu, naročito u industrijskoj epohi, dovoljan je razlog za historijski pristup njihovom proučavanju. Historiografija koja se ne ograničava samo na prikaz djelovanja institucija vlasti, već želi zahvatiti cjelinu društvenog života, mora pokušati objasniti i promjene u tradicijskoj kulturi. Dobar primjer etnohistorijskog pristupa pruža rasprava nizozemskog historičara Gerarda Rooijakera *Ecclesiastical Power and Popular Culture. The Attitude of the Catholic Church Towards Youth – Culture in the Southern Netherland 1560–1700* (FaHP 41–56). U središtu je segment tradicijske kulture koji odgovara našem *prelu*; dakle, radi se o okupljanju mladeži u zimskim večerima uz rad i zabavu. U tzv. civilizacijskoj ofenzivi nakon tridentinskog koncila taj običaj dolazi pod udar crkve u sveopćoj purifikaciji života. Rooijakers nastoji istražiti otpor nižeg svećenstva i puka koji je pritiscima odozgo odolijevao preko stoljeća i pol.

Istraživanje takvih kulturnih procesa nužno se susreće s problemom »neadekvatnosti« povijesnih izvora, što je permanentan problem historije tradicijske kulture uopće. Naime, elitistički historijski izvori nose u sebi tek tragove tradicijske (marginalizirane) kulture viđene kroz prizmu vlastitog vrijednosnog sustava, dok s druge strane, sama tradicijska kultura u repertoaru svojih izražajnih mogućnosti (narodna književnost u najširem smislu) ne posjeduje nešto što bi odgovaralo »primarnom« povijesnom izvoru. Metodologija historijske znanosti u tom slučaju ne pruža jednostavan recept za kritiku izvora pa težina problema pada na historičarevo znanje i imaginaciju. To, zbog prije spomenutog problema adekvatnosti izvora, ponajprije vrijedi za proučavanje starije tradicijske kulture, dok su u posljednjem stoljeću (ili dva) folkloristika i etnologija, makar množinom prikupljene građe, ipak donekle olakšale posao.

Promjene u tradicijskoj kulturi koje prikazuje Rooijakersova rasprava posljedica su pokušaja vladajuće kulture (u ovom slučaju visokih crkvenih krugova) da eliminiira one pojave koje se ne mogu uklopiti u njen ideološki sustav. Poznato

je i mnoštvo primjera transformacije obrazaca tradicijske pod pritiskom vladajuće kulture. Na takvu pojavu upućuje rasprava Lele Roćenović *The Maypole in the Process of Changing* (FaHP, 187–195). Ukrašavanje jednog tipa majskog drva (*bečarski majban*) u Lipovljanima dobiva nakon drugog svjetskog rata socijalistička obilježja, veže se, ne više uz sv. Filipa i Jakova, već uz proslavu praznika rada.

Promjene društvenog konteksta koje dovode do promjena u tradicijskoj kulturi ne moraju uvijek biti posljedica prestrukturiranja u centru političke moći, što raspravu opet vraća na problem političko–ideološke valorizacije folkloru. One npr. mogu biti potaknute i jednostavnim preseljenjem ljudi u drugačije kulturno okruženje, a upravo takav slučaj prikazuje Gisela Welz u tekstu *Street Corner Rap Sessions. Oral Communication in Afro-American Urban Culture* (FaHP, 125–133). Autorica analizira kako se transformiraju stariji obrasci usmene komunikacije s juga doseljenih američkih crnaca u velegradske četvrti Brooklyna i New Yorka. Svoju bogatu tradiciju verbalne umjetnosti oni uspijevaju očuvati i u novim uvjetima, koristeći je i za osmišljavanje i razjašnjavanje opasnog, nepredvidivog i često neprijateljskog svijeta svojih siromaških četvrti. Usmeni žanr u kojem se ponajbolje očituje spoj starih oblika i novih sadržaja je *rap session*, »fluentan način govora o životu, kojeg karakterizira ritmiziranost i visok stupanj osobnog stila«. Gisela Welz se ograničila na analizu *rap sessiona* kao društvenog teksta prema semiotičkoj koncepciji Clifforda Geertza. Izvan njenog interesa ostao je problem utjecaja elemenata crnačke tradicijske (i popularne) na američku (zapadnu) masovnu kulturu, ali i površno poznavanje ove posljednje dopušta pretpostavku da je taj utjecaj prilično velik. To bi potkrijepilo tezu da međukulturna komunikacija nije vertikalno jednosmjerna, da utjecaj ne ide samo »odozgo« prema »dolje«, već da se često radi o složenim procesima međudjelovanja.

Poseban slučaj interakcije tradicijske i masovne kulture prikazala je Maja Povrzanović u raspravi *Dalmatian Klapa Singing: Changes of Context* (FaHP, 159–170). Klapsko pjevanje kao folklorni oblik koji se u Dalmaciji razvija od sredine prošlog stoljeća, postaje krajem 60-tih godina sadržaj festivala, najprije omiškog, a potom i drugih. Ono biva sve zastupljenije u glazbenoj industriji i masovnim medijima, a čitav proces odgovara onome što se obično naziva *folklorizmom*. Štoviše, u njemu se oblikuje potpuno novi fenomen – žensko klapsko pjevanje, koje svoj nastanak duguje upravo instituciji festivala. Međutim, proces se ne zaustavlja na nivou folklorizma; pjesme s pozornice, bile one podrijetlom izvorne ili komponirane za natjecanje, prelaze u izvorni kontekst, u spontanu (najčešće uličnu) izvedbu. Tu pojavu autorica naziva *folklorizacijom folklorizma*, smatrajući da se tim konceptom može prevladati isuviše simplificirajuća dihotomija folklor/folklorizam.

Čini nam se da analogne pojave u kulturi nižih društvenih slojeva možemo prepoznati u svakom primjeru spuštanja i prisvajanja kulturnih produkata nastalih u nadređenoj kulturnoj sredini ali namijenjenih onoj drugoj, kao što je npr. egzistiranje pisanih književnih tekstova za puk u svijetu usmene književnosti.

Činjenica da su takvi kulturni produkti nastali izvan kulture u kojoj potom žive nije dovoljan razlog da im se ne prizna status izvora njenog proučavanja, budući da su manipulativne mogućnosti svakog »misionarstva« unaprijed ograničene predispozicijama potencijalnih »obraćenika«. Zato i neke vrijednosti narodne kulture moraju biti upisane u jezik kojim se elite (vlast, crkva, književnik) obraća puku.⁴

III. UPISIVANJE POVIJESTI U FOLKLORNI TEKST

Istraživanje odnosa povijesne realnosti i folkloru uglavnom se koristilo tzv. povijesnom epikom, predajama i pričama o životu. Imena povijesnih ličnosti, toponimi, te često vrlo detaljni opisi zbivanja koja imaju dignitet povijesnog ili jednostavno stvarnog događaja, čine onu sadržajnu okosnicu tih usmeno–književnih žanrova koja nosi njihovu referencijalnu funkciju. Činjenica da se prošla stvarnost upisala u folklorni tekst izazvala je, i još izaziva, potrebu da se znanstveno ispita folklorna interpretacija povijesti. Stvorena je i gotovo paradigmatična metodologija takvog proučavanja, osobito korištenjem usmene epike. Ona podrazumijeva marljivo prikupljanje folklornih tekstova, najčešće vezanih uz neku povijesnu ličnost ili događaj. Pritom se posebna pažnja poklanja vremenu i mjestu zapisa da bi se otkrili pravci širenja, dijakronijske promjene i utjecaj društveno–povijesnog konteksta (npr. u proučavanjima naše usmene epike često se pridaje značaj činjenici da li je zapis nastao u kršćanskoj ili muslimanskoj sredini). Tako prikupljena građa uspoređuje se potom s povijesnim realitetom, a budući da je direktan uvid nemoguć, promatranje odnosa folkloru i povijesne stvarnosti ostvaruje se na nivou usporedbe njenog folklornog i historiografskog transponiranja.

Iako takav rad iziskuje mnogo vremena i truda, načelni zaključci najčešće su lako predvidivi. Ponajprije se uočava neupotrebljivost folklornog teksta kao izravnog povijesnog svjedočanstva, što znači da se njime ne mogu legitimirati *povijesne rečenice* tj. oni historiografski iskazi koji imaju određeni prostorno–vremenski koeficijent.⁵ Nadalje, u folklornom tekstu dolazi do izražaja prevlast žanrovskih i estetskih vrijednosti nad povijesno–referencijalnom funkcijom. Ovdje imamo na umu dobro poznatu pojavu povezivanja istog sižea uz različite likove s imenima povijesnih ličnosti, kao i na postupke idealiziranja i hiperbolizacije koje poetski lik odvajaju od ličnosti.

Odatle i Tanja Perić–Polonijo u tekstu *Historical Subject Matter in Oral Lyric Poetry* (NU, 91–97) ističe kako je neopravdano govoriti o stupnju svijesti autora (kazivača) prema povijesnim činjenicama utkanim u njegov folklorni izraz. Primjer preuzet iz te rasprave može dobro ilustrirati labavu povezanost povijesnog i poetskog. Jednu na Krku zapisanu narodnu pjesmu Olinko Delorko je naslovio *Bol kneza Ivana (Hrvatske narodne balade i romance I, Zagreb, 1951, 12–13. str.)*, aludirajući na povezanost pjesme s odlaskom Ivana Frankopana s Krka 1480.

godine. Međutim, u usmenoj tradiciji se, pored cjelovitih verzija, očuvao i drugi dio pjesme kao zaseban pjesnički entitet koji ne upućuje direktno na Ivana Frankopana, već na bilo kojeg čovjeka koji napušta rodni kraj.

Nekoliko rasprava koje su na ograničenom opsegu građe istraživale odnos povijesti i usmene književnosti došle su do općenitijih zaključaka koji zaslužuju našu pažnju Marija Kleut u raspravi *Juriša the Hajduk in Historical Reality and in Serbocroatian Oral Songs* (NU, 51–58) dokazuje da je odstupanje od povijesne realnosti manje u pjesmama o *Juriši Senjaninu (Juriši Lučiću Vojkoviću)* nego u onima o *Ivanu Senjaninu (Ivanu Vlatkoviću)* koje čine dvadeset puta veći reper-toar. To navodi na zaključak da je utapanje povijesnog u poetsko izraženije kod poznatijih epskih junaka, tj. onih koji su svoje ime posudili većem korpusu folklornih tekstova.

Da ista usmena pjesma ili krug pjesama može sadržavati naslage različitih vremena nastoji dokazati Radost Ivanova u raspravi *Epic Songs and Socio-Historical Changes* (NU, 37–49). Analizirajući bugarske narodne pjesme iz kruga »Marko oslobađa robove okovane trima lancima« autorica otkriva motivske podudarnosti tih pjesama s ritualnim pjesmama o sv. Jurju. Teza o miješanju raznovremenog polazi od pretpostavke da su motivi starije ritualne poezije preoblikovani ili nadograđeni u spomenutom krugu pjesama o Kraljeviću Marku nastalom u povijesnom okružju turske vlasti.

Unatoč istaknutim manjkavostima povijesno-referencijalne funkcije folklornog teksta, on u primitivnoj zajednici može zadovoljiti potrebe historijske svijesti, pa čak biti i njen isključivi generator. Vlajko Palavestra ističe u svojoj raspravi *Stojan Janković – Mündliche Überlieferung und historische Wirklichkeit* (NU, 13–19) da je Stojan Janković ostao prisutan u historijskoj svijesti naroda upravo zahvaljujući epskim pjesmama, ali i Andriji Kačiću.

Elka Agoston – Nikolova u raspravi *The Notion of Time in South Slavic Oral Poetry* (NU, 21–24) analizira vremenske odrednice, odnosno poimanje vremena u folklornom tekstu. Iako u usmenoj poeziji dominira ideja mitskog, cirkularnog vremena, može se uočiti i uplitanje onog drugog, vertikalnog historijskog vremena kao posljedica upisivanja povijesti u folklorni tekst. Štoviše, autorica donosi tezu o progresivnoj realističnosti usmenog pripovijednog pjesništva koje prati njegovo sve naglašenije individualiziranje. Tako devetnaesto stoljeće donosi prevlast regionalnih tema (pjesme o hajducima i borbi za oslobođenje od Turaka) u odnosu na mitske sadržaje ritualne poezije, dok proces individualiziranja usmenog pjesništva, započet već krajem prošlog stoljeća, kulminira suvremenim uvlačenjem sadržaja svakodnevnog života u tradicionalne folklorno-poetske obrasce. Time biva oslabljena prije isticana prevlast žanrovskog nad povijesno-referencijalnim u folklornom tekstu, koji kao da je sada manje sputan ograničenošću tematsko-sižejnih mogućnosti. Taj proces bi se prije mogao označiti dezintegracijom usmenog epskog žanra, nego slabljenjem eskapističke komponente starije usmene

poezije u kojoj je, kako kaže Nikolova, bijeg iz vremena bio jedini izlaz iz »okrutne stvarnosti«.

Problem mjere zasnovanosti proznog folklornog teksta u povijesnom realitetu čini okosnicu rasprave Viere Gašparškove *Historische Heldengestalten in Folklore und Wirklichkeit* (NU, 73–80). Postupke idealizacije i udaljavanja od stvarnosti autorica pronalazi, kako u pričama o hajduku Janošiku, tako i u daleko mlađim pričama o slovačkom pokretu otpora u posljednjem ratu. Polazeći od pretpostavke da manji vremenski odmak doprinosi vjernijem odražavanju stvarnosti, Gašparškova ističe da to bolje uspijeva svakodnevnom pričanju (*Alltagserzählung*) nego običnoj priči (*Sage*), mada se i u njemu očituju zakonitosti folklorne tradicije.

Sve ove na brzinu spomenute rasprave pokušavaju rasvijetliti odnos povijesne i folklorne zbilje, odnosno problem upisivanja povijesti u folklorni tekst, koji se na taj način promatra prije kao ideološki znak nego kao estetska tvorevina. Njihovo metodološko polazište čine pretpostavke o valjanosti socijalnog konteksta i transparentnosti historiografskog diskursa na kojem počiva mogućnost razdvajanja povijesnog i fiktivnog u folklornom tekstu. No, upravo te pretpostavke, ali i tzv. akademski pristup folkloru uopće, dovodi u pitanje Mirna Velčić raspravom *Personal Narratives as a Research Method in Folklore* (NU, 81–90). Ona naglašava, ovdje već spominjanu, nemogućnost direktnog uvida u prošlu stvarnost, već samo u različite oblike njenog posredovanja, što sve povijesne izvore čini sekundarnima. Slijedeći zapažanja Ervinga Goffmana i Gregory Batesone autorica ističe da se priče ne konstituiraju iz stvarnih događaja prošlosti, već suprotno, prošli događaji bivaju izvedeni iz svijeta priča. Povijesno se, dakle, pretapa u diskurzivno, događaji dolaze do nas jezično oblikovani, otkrivajući tako svoje autore kao i sebe same. Mirna Velčić nadalje govori o nemogućnosti određenja kompletnog i ograničenog konteksta govorne situacije, budući da je svaka govorna situacija opterećena prethodnima, odnosno intertekstualno obilježena.

Da priče o osobnom iskustvu postižu svoje značenje u društvenom okružju pripovjedača često se uzima kao samorazumljiva pretpostavka, a zanemaruje se to da one svoje značenje dobivaju tek u interpretaciji koja ih njime ispunjava, ističe Mirna Velčić. Ako taj uvid ne shvatimo kao prostu tautologiju, možemo doći do zaključka do kojeg je došla i autorica; stvarni kontekst osobnog pripovijedanja je teorijski diskurs, a ne kontekst njegove izvedbe. To ima za posljedicu metodološki obrat statusa osobnog pripovijedanja u proučavanju folkloru. Fokus znanstvenog interesa nije više u preispitivanju odnosa osobna priča/stvarni događaj, već u razotkrivanju retoričkih strategija kojima folklorni tekst nastoji ostvariti koherentnost i samoidentitet, te u razjašnjavanju kriterija po kojima određena verzija postaje predmet znanstvenog interesa, što dovodi do radikalnog preispitivanja teoretskih pretpostavki same discipline.

Takav pristup nastoji uzdrmati temelje onog znanstvenog mišljenja koje kao polaznu i samorazumljivu pretpostavku svog postojanja uzima mogućnost ideološ-

ki neutralnog opisa (i objašnjenja) objekta istraživanja. Suvremeni folklorist sreće se tako s dva moguća znanstvena puta, od kojih jedan potkopava mit o znanosti, ukoliko i pretpostavke o njenoj monolitnoj zatvorenosti i same ne čine mit.

Ovim bismo završili pregled važnijih problemskih tema u objavljenim prilogima simpozija Folklor i povijesni proces. Širina radnog naslova dovela je možda do njihove poprilične disperzivnosti koja se očituje i u ovom osvrtu. Uže i preciznije određena tema snažila bi dijaloški odnos priloga, ali bi i opasnost od redundancije bila veća. Uostalom, govoreći o odnosu historije i folkloristike Charles Joyner je zaključio da je teško reći nešto više o tome a da se ne zapadne u banalnost. Možda to vrijedi i za problematiku historijskog pristupa folkloru u cjelini.

BILJEŠKE

- 1 Sam Burke naglašava u uvodu svoje knjige (*Popular Culture in Early Modern Europe*, London, 1978) da u razmatranju povijesti narodne kulture između šesnaestog i devetnaestog stoljeća treba, između ostalog »odbaciti opće obrazovanje i pismenost, klasnu svijest i nacionalizam«. Međutim, govoreći o razlozima tzv. otkrivanja naroda (*discovery of the people*) krajem osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća, autor pored estetičkog (divlje, egzotično, primitivno, jednostavno, artifičijelno, ugladeno, klasicističko) i intelektualnog (otpor prosvjetiteljstvu) pronalazi i politički razlog, odnosno povezanost otkrivanja narodne kulture i nacionalizma. Pritom je nacionalizam obilježje »otkrivača«, a ne »otkrivenih« koji početkom devetnaestog stoljeća posjeduju uglavnom regionalnu svijest. U skladu s tim Burke ipak skreće pažnju na političke konotacije Vukovog rada (*To publish Serbian songs, including songs about outlaws, in 1814-15 at the time of the suppression of the Serbian rising, was a political act*. Burke, nav. dj. 13. str), ali ne odlazi dalje od citirane konstatacije.
- 2 Giuseppe Cocchiara, *Storia del folklore in Europa*, Edizioni Scientifiche Einaudi, Torino, 1952, 224-303. str. U srpskom prijevodu istorija folkloru u Evropi I, Prosveta, Beograd, 1984, 249-342. str.
- 3 Eric Hobsbawm, Introduction: *Inventing Traditions*, u *The Invention of Tradition*, E. Hobsbawm and T. Ranger ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1984, 9. str.
- 4 To je metodološka pretpostavka Gurevičevog proučavanja srednjovjekovne narodne kulture. Njene tragove, uglavnom »prelomljene u svijesti svećenstva«, autor otkriva u žanrovima srednjovjekovne književnosti namijenjene puku. Bahtinova koncepcija »nevidljivo prisutnog slušaoca« stoji u pozadini Gurevičeve *indirektne metode*. Vidi, Aron Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Grafos, Beograd, 1987. osobito str. 17-26 i 68.
- 5 Termin i definiciju *povijesne rečenice* preuzimam od Jerzyja Topolovskog, *Povijesno izvješće i uvjeti njegove valjanosti*, »Kulturni radnik«, 3/1975, 132. str.

FOLKLORE AND HISTORICAL PROCESS

Summary

At the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Science, the Institute of Folklore Research in Zagreb organized a symposium »Folklore and the Historical Process«. Proceedings were published in *Narodna umjetnost* no. 26 (Zagreb 1989) and in the publication *Folklore and the Historical Process*. This article is a review of these publications, attempting to elaborate on the most important problems or the issues common to most contributions. These include: the relationship between history and folkloristics, the historiographic presentation of folklore, the influence of ideology and politics on the perceptions of folklore and the changes in folklore due to the changes in its social context.